

LIKOVNI PROSTORA

Trovrсно imenovanje

Analiziraju li se hrvatski urbanistički dokumenti izrađeni u razdoblju od 1960. godine do, približno, sredine osamdesetih, čak i s pozornošću slabijom od običajne, nije teško uočiti da se predmet njihova uređivanja i regulacije jednoznačno naziva **prostor**. Prividno u toj činjenici nema skrivena značenja. Međutim, antropologijska analiza sugerira da ta riječ, prostor, upućuje najprije na jednostavnu i u sebi homogenu protežnost. U konkretnom životnom iskustvu ta se protežnost razumije kao jedna vrsta praznine. Praznina nije doslovna. Predrazumije se da ona skriva raznorodne predmete i bića. Ali ona, nesumnjivo, uskraćuje mogućnost da se u naznačenoj protežnosti očitaju tragovi i položaji različitih bića. Drukčije rečeno, apstraktna protežnost prostora navodi na razložnu pomisao da su u njemu **suspendirana** sva prava bića na posebna mjesta i njihove granice. Ili, da je on **neovisan** o tim bićima, pa zato i apstraktno prazan.

Želi li se prostor predočiti kao jednostavna veličina, onda skicirana jezična navika nije nastrana. Ona služi da bi se što jasnije ustvrdilo s koliko se apstraktno praznog prostora u određenom razvojnom nacrtu može, ili treba, računati. No već jednostavno pitanje: tko je onaj koji suspendira pravo drugih bića na posebna mjesta u slici prostora? nagovještuje da skicirana jezična navika nije isključivo tehničkog podrijetla. Ustvrditi da je najbolje odgovoriti: ovlaštenu urbanistički stručnjak, nije, dakako, bez temelja. Ali kad bi on to učinio na svoju ruku, vrlo brzo bi se našao pred neuklonjivim komunikacijskim i interesnim poteškoćama. Zato je najmanje pogrešno takva stručnjaka držati samo **pomoćnim likom** u praksi isključivanja. Glavni lik treba potražiti među onima koji, osim ovlasti da tako odluče, imaju na raspolaganju i primjerenu društvenu moć da takvu odluku pretvore u opće regulacijsko načelo. Nije teško dokučiti da je posrijedi socijalistička država. Bu-

dući da je ona konstruirana na temelju niza isključivih aktera, u njezinoj sjeni nestaju svi posebni sudionici društvene mijene. Zato se **prazna protežnost prostora treba razumjeti i kao slika koju totalitarna država vidi nakon što je isključila iz društvene javnosti druge sudionike razvitka**. Drukčije rečeno, **prazni je prostor sistemski fantazam** koji najprije otkriva da su Drugi nepriznati i zanijekani. Ima li se na umu opći sistemski ambijent, onda ta činjenica nije u strukturnom neskladu s drugim sastavnicama procesa i prakse usmjeravanja razvitka. Načelno promatrano, totalitarne volje (premda se konkretne preobrazbe ne mogu reducirati samo na njih), djeluju prirodno samo u socijalnom okviru određenom praznom protežnošću. Jer te volje prisutnost Drugih kao prirodnu sistemsku činjenicu priznaju tek koliko su im oni podređeni ili o njima ovisni, dakle na te volje svodivi.

Od sredine osamdesetih godina, međutim, urbanistički dokumenti, premda rijetko, otkrivaju da je predmet njihove regulacije ne samo prostor nego i **teritorij i okoliš**. Teritorij je vrlo pogodan za odrediti istu praznu protežnost kao i prostor. Ali već činjenica da je to protežnost nekog konkretnog materijala (zemljišta), nagoviješta da je snaga apstraktne opsesije popustila i da se društvena preobrazba nazire kao mjesni događaj. Češća pak uporaba riječi "okoliš", pri samom kraju osamdesetih godina, a onda i prvih devedesetih, ukazuje da je suspenzija Drugih ili popustila ili da je ukinuta. Barem na načelnoj razini. Budući da su Drugi konkretni sudionici svijeta života, lako je razumjeti zašto njihove položaje i prava najtočnije određuje riječ "okoliš". Okoliš je, već po definiciji, **nečiji** okoliš. Opća deklaracija da je prostor istovrstan okolišu sugerira **da socijalni prostor nije, a ne može ni biti, prazan**. Moguće je samo da pojedini njegovi sudionici budu nepriznati na temelju neke sistemske volje.

Praktično iskustvo pokazuje da zahtijevati potpunu redukciju uporabe riječi prostor na ostale dvije nije opravdano. Nije, najprije, zbog toga što fantazam prazne protežnosti može imati i još jedan korijen osim sistemskog: tehnički. Kada se, primjerice, izrađuju urbanistički dokumenti pojedinih područja koja su homogena po nekom odabranom kriteriju pripadanja (nacionalni, županijski itd.), nije neopravdano zbog tehničke lagode područje predočiti kao "prazni prostor". No za razliku od slike praznog prostora kao sistemskog fantazma u ovom je slučaju na djelu predodžba koja je u sebe uključila svijest o svom tehničkom (pomoćnom) podrijetlu. Zato ona i nije uporište

nikakvih dalekosežnih razvojnih redukcija, osim kada se primjenjuje bez potrebne kritičke obzirnosti.

Iz predočenih ulomaka proizlazi da se predmet razvojne regulacije, kada se određuje prostorno, **ne može odrediti jednoznačno**. Najmanje je pogrešno određivati ga trovrсно, s pomoću riječi: prostor, teritorij (komplementarno: akvatorij) i okoliš. Uporaba riječi "prostor" primjerena je u svim slučajevima gdje je nužna stanovita pragmatična homogenizacija slike mjesta. Uporaba riječi "teritorij" primjerena je u svim slučajevima gdje je potrebno odrediti veličinu dobra kakvo je zemljište ili more. Uporaba pak riječi "okoliš" ne samo da je opravdana nego i nužna u onim primjerima gdje se društvena preobrazba pojavljuje kao **čimbenik konkretnog svijeta života** oblikujući i položaj i sudionike u njemu.

Na temelju iznesenih tvrdnja lako je uočiti da se ne može prihvatiti, inače konvencionalna, praktična razdioba stručnih ovlasti po kojoj je okoliš ekskluzivni predmet zaštite (zaštita okoliša), a prostor ekskluzivni okvir inicijative i napretka (strategija uređenja prostora). Ontički promatrano, svijet života je bezuvjetno (nečiji) okoliš. Obzor obzirnosti koji prirodno proizlazi iz te činjenice određuje uvjete **tehničke** uporabe ostalih dvaju pojmova.

Priznate i nepriznate funkcije prostora

(a) **Ekologijska funkcija**. Rekonstrukcija prostora kao okoliša omogućuje jasnu predodžbu o njegovoj ekologijskoj ulozi i zadaći. U njoj je posebno važno nekoliko činjenica.

Prvo, temelj niza likova društvene i kulturne zbilje nalazi se u svijetu života. Pripadanje različitim prehrambenim lancima, ovisnost o određenim, vanjskim i unutrašnjim, biologijskim ritmovima, rasponi "normalnih" biologijskih stanja i srodne pojedinosti izravno utječu na način oblikovanja niza temeljnih društvenih predložaka kakvi su oni s pomoću kojih se dijele područja na topla/hladna, oskudna/bogata, sigurna/nesigurna, pogodna/nepogodna ili ritmovi djelatnosti na brze/spore, noćne/dnevne itd. Drukčije rečeno, likovi socijalne i kulturne zbilje, odmjereni s naznačenog stajališta, mogu se razumjeti kao oblici iste ekologijske "racionalnosti" kakva djeluje u biologijskoj zbilji, **ali ostvareni s pomoću društvenih ili kulturnih pomagala i građe**. Ili: društvena je i kulturna zbilja nastavak biologijske zbiljnosti ali ostvaren drugim pomagalima i građom. Sugerirana perspektiva dopušta razložnu pretpo-

stavku da prirodna zbiljnost **nije izvanjska** zbiljnost, odvojena ili suprotstavljena društvenoj, nego je strukturnom sastavnicom te (društvene) zbilje.

Drugo, biologijske odrednice čovjekova tijela praktično funkcioniraju kao uporišta socijalnog djelovanja. Odrednice, dakako, nisu neposredovane. S njima su nužno svezane određene vrijednosne mreže. Ali ni te mreže ne mogu ukloniti jasnoću onih ekologijskih uvida koji upućuju da određene tjelesne razlike (primjerice, invalidnost, starost itd.) izravno utječu na oblike i ciljeve ponašanja pojedinaca i skupina u društvenom okolišu. Zato je analiza **društvenog raspolaganja tijelom i tjelesnim razlikama** nužna u izgrađivanju primjerenog upravljanja okolišem.

Treće, ekologijske strategije pojedinih društvenih skupina ili staleža treba promatrati kao autonomne prakse **koje nisu nužno ovisne** o tome kako iste skupine ili staleži ostvaruju svoje ekonomske, političke ili koje druge ciljeve. Primjerice, u hrvatskoj je urbanoj tradiciji samostalna obiteljska kuća s okućnicom najpoželjnijim oblikom obitavanja; stupanj poželjnosti **ne ovisi** o gospodarskom ili socijalnom identitetu skupine. Nije, dakako, prijeporno da se predodžba o takvoj kući mijenja ovisno o tomu u kojoj se skupini oblikuje i razvija. Ali njezine **strukturne odrednice** prisutne su u svim varijacijama. Naznačeni naputci osnažuju već klasični uvid analitičara *čikaške škole* da je "ekologijske interese" nužno razlikovati kao posebne pokretače teritorijalnog ponašanja. Oni se ne mogu ostvariti redukcijom na druge vrste interesa (ekonomske, političke, kulturne itd.). Praktično ponašanje urbanih skupina na to, napokon, i izravno upućuje.

Četvrto, kategorije kao što su **životno mjesto** ili **zavičaj**, konvencionalne u ekologijskoj analizi, nužno je rabiti i u urbanističkoj analizi. Imperativ prirodno proizlazi iz činjenice da je ekologijska zbiljnost **integrirana** u društvenu zbiljnost te da su, kako je naznačeno, razlike ekologijske po podrijetlu istodobno i razlike koje specifično oblikuju pojedine vrste društvenih praksa. Sukladno tomu aspiracije pojedinaca ili skupina da žive na za njih poželjnijem životnom mjestu ili da životno mjesto teatraliziraju kao zavičaj, spada u konvencionalne pokretače teritorijalnog ponašanja.

Peto, jedna skupina ekologijskih aspiracija u suvremenim se politikama kodira kao skupina **neotuđivih ljudskih prava**. Drukčije rečeno, ekologijski položaj kodira se

ne samo kao indeks opće životne ugroženosti pojedinca ili skupine nego i kao temeljna vrsta obrambenog pokazatelja.

(b) **Identitetna funkcija.** Ona se oblikuje na dva osnovna načina. Prvi se očituje u procesu izgrađivanja jakih identifikacijskih veza pojedinca ili skupine s određenim područjem. Zahvaljujući tomu pojedinac ili skupina rabe vezu s područjem kao pomagalo u (samo)određivanju. Ta je činjenica vidljiva već i u predlošcima običajnog identificiranja u kojemu se pojedinci ili skupine diferenciraju sukladno odabranim regionalnim obilježjima (primjerice, Dalmatinac, Istranin, Zagorac, Ličanin itd.). Nitko, dakako, ne očekuje da će se tako označeni pojedinac ili skupina ponašati sukladno stereotipu o regionalnim osobnostima. One su, poznato je, komunikacijske tvorbe nastale pod različitim okolnostima i s različitim namjerama, pa njihova vrijednost nije veća od prigodne. Ipak, po pravilu, takvo je identificiranje svezano s prakticiranjem određenih običaja, rituala, navika itd., svojstvenih životu na području. Premda su, zbog razlomljenosti područnih kulturnih uzoraka, u svakodnevici urbanih naselja takvi običaji, pravila ili rituali prisutni tek kao ulomci, oni se, redovito koriste za pojačanje razlike uspostavljene područnom atribucijom. Zato takvo identificiranje nije bez posljedica u oblikovanju životnog stila. No, na drugoj strani, nerijetko su odabrane sastavnice životnog stila tek vrlo daleke metafore predložaka života svojstvenih području, pa i regionalni atributi identiteta funkcioniraju kao jedna vrsta jezične dosjetke.

No kada se strožom analizom odvoje primjeri identifikacija koje određuju pravila jezične igre, dobiva se skupina koja vlastiti opstanak **drži prirodnim samo na tom području**. Redovito analize migracijskih promjena nastoje proniknuti u motive onih koji su otišli. Ali je, začudo, ostalo teorijski zapušteno zagonetnije pitanje: zašto su mnogi ostali ondje gdje su ostali? Ono je posebno zanimljivo u analizi suvremene hrvatske zbilje.

Drugi način oblikovanja identitetne funkcije prostora jest onaj s pomoću baštine. Najšira odredba baštine može se sažeti u stav: skup dobara koji pojedincu ili skupini pripada na temelju nekog lanca srodnosti. Razumije li se lanac srodnosti deterministički (krvno srodstvo), nije teško odrediti opći okvir baštinjenja. Ali kulturna i socijalna povijest pokazuje da se lanci srodnosti određuju u mnogim, nimalo nevažnim, prilikama indeterministički, dakle, na temelju prava socijalnog i kulturnog odbira. Odbir je, zacijelo to i nije nužno dokazivati, **otisak identiteta**: obliko-

vanog, ali i onoga koji se tek projektira. Izrečena tvrdnja ima smisla samo pod jednim osnovnim uvjetom: da je odbir, načelno promatrano, **slobodan**, dakle, da nije posljedica odredljiva nasilja.

Sklopovi baštine, dakle, oblikovani i sabrani u prostoru, omogućuju uspostavu veza između pojedinaca ili društvenih skupina i okoliša; veza koje nisu samo sastavnice neposredna iskustva, odredljive u jednom doživljajnom obzoru. Baština, k tomu, ima ulogu socijalizacijskog dobra te ulogu dobra s pomoću kojega se oblikuje opći strukturni tlak, potreban u održavanju generalnih uzoraka integracije. Drukčije rečeno, baština je dobro koje je izravno uključeno u oblikovanju dvaju paralelnih i komplementarnih procesa izgradnje **kolektivne zbiljnosti**. Zajednički im je cilj učvršćivanje kolektivnih predložaka socijalnog života koji se prakticiraju i prenose razmjerno autonomno o individualnom iskustvu. Zato nije neopravdano ustrajati na stavu da, zahvaljujući baštini, prostor u kolektivnom iskustvu funkcionira kao **strukturni shematizam**, autonoman u odnosu na svako posebno individualno iskustvo. Taj shematizam, s pomoću grubih, ali ipak jasnih, likova, određuje hijerarhiju središta, mrežu svetih mjesta, izvanjske i unutrašnje granice kolektivnog područja te opća sintaktička pravila s pomoću kojih se u svakodnevnom djelovanju uspostavlja razlikovna mreža na temelju koje se određuje **gdje što treba biti i gdje što priliči**.

(c) **Obrambena funkcija**. Strogo promatrano, obrambena je funkcija tijesno svezana s identitetnom. Budući da je, vidjelo se, teritorij strukturno uključen u oblikovanje identitetnih predložaka, predvidljivo je da je on predmetom obrane; način na koji teritorij postaje predmetom obrane analogan je načinu na koji to postaje živo tijelo. Analogija je posljedica mehanizma oblikovanja kolektivnog identiteta. Kolektivni se identitet oblikuje kao imaginarno **živo tijelo**. Zahvaljujući tomu, sve sastavnice uključene u sklop kolektivnog identiteta imaju simboličan status anatomske činjenice, analogan statusu anatomske sastavnice tijela. Tijelo je, poznato je, živa zbiljnost pojedinca. Zato se oblikuje i brani bez velike shizofrene udaljenosti između tijela i egzistencije. Svijest pojedinca da te dvije razine zbilje – tijelo i egzistencija, nisu uvijek nužno sukladne, nesumnjivo utječe na niz praktičnih postupaka pojedinca. Njihov je opći cilj uspostaviti kakvu-takvu primjerenost. Ali taj uvid funkcionira pretežno kao unutrašnje, strukturno uporište u procesu oblikovanja ili,

točnije, **preoblikovanja** i jedne i druge strane opreke. U socijalnom djelovanju, međutim, nije moguće izbjeći prosudbu Drugih da su tijelo i egzistencija pojedinca neodvojivi te da je **tijelo prvi, i najpouzdaniji, označitelj egzistencije**. Zahvaljujući tomu, socijalni odnosi prema tijelu, u komunikacijskim praksama i mrežama, ne mogu se odvojiti od socijalnih odnosa prema egzistenciji. Zato se, načelno promatrano, tijelo i egzistencija oblikuju i brane **u istom društvenom procesu**.

Na temelju skicirana mehanizma izjednačavanja egzistencije i tijela moguće je predočiti i proces izjednačavanja kolektivne egzistencije i kolektivnog "tijela". Kolektivno "tijelo" konstruira se simboličnim rezom, zahvaljujući kojemu postaje očito koje sastavnice materijalne zbilje mogu steći položaj anatomske činjenice toga "tijela". Poznato je da različite kulture različito "režu" zbiljnost određujući što će spomenuti položaj steći. Ali, kada se tako razluči, anatomske sastavnice kolektivnog "tijela" postaju, u isti mah, i neposredni označitelji kolektivne egzistencije. Jer ih "pogađa" isti socijalni i komunikacijski imperativ, koji ni pojedincu ne dopušta u društvenim odnosima razdvojiti vlastito tijelo i vlastitu egzistenciju. Zahvaljujući tomu, teritoriji uključeni u simboličnu anatomiju postaju i predmetima "tjelesne" obrane, jer se zasnovano drži da su oni nužni u oblikovanju i održavanju kolektivnog opstanka kao **žive zbilje, žive egzistencije**. Postaju, također, kao i stvarno tijelo, i **sredstvima te obrane**.

Pojam "obrana" uporabljen u ovom odjeljku nije iscrpljiv redukcijom na vojno ili sigurnosno značenje, premda se, dakako, bez nje ne može primjereno ni odrediti. Pojam obuhvaća i sve one **unutrašnje** označnice koje pokazuju da je obrana prostora istovrsna praksama obrane ključnih uvjeta kolektivnog opstanka, u rasponu od onih ekoloških, ili kulturnih, do onih specifično određenih atributom "obrambene". On se, dakle, treba razumjeti kao jedna vrsta uputnice u prakse obzirnosti i čuvanja koje nužno ne impliciraju zamisao da je najveća opasnost izvanjska i sektorska, premda se, dakako, taj lik ne može zanemariti. Napose ima li se na umu hrvatsko kolektivno iskustvo stečeno u razdoblju 1991.-1996. godine.

Premještanje glavnog lika predočivanja izvanjskog svijeta iz prostora u okoliš implicira, štoviše, da spomenuta obzirnost nije samo simboličnog reda. Budući da je okoliš životni okvir tijela, nepopravljive štete u okolišu postaju, ujedno, i nepopravljivi poremećaji u životnoj praksi tijela. Na taj način, posredno, postaju i izvorima strukturnih po-

remećaja u oblikovanju kolektivne zbiljnosti. Zahvaljujući tomu, obrana i identitet samo su likovi pomoćne sheme, koja olakšava sektorsko orijentiranje analitičara. U zbilji, pak, na djelu je jedinstveni proces samoizgradnje.

(d) **Razvojna funkcija.** Već i naslovna naznaka upućuje da je posrijedi uporaba prostora u razvojnim procesima. Načelno promatrano, prostor se iz razvojne perspektive pokazuje u dva osnovna lika. Oni su, nerijetko, izvor posebnih nesporazuma.

Prvi je lik određen sintagmom “razvojno dobro”, ili, bliže suvremenim jezičnim navikama, “resurs”. Na važnosti toga lika posebno ustrajavaju prostorni planeri i urbanisti. No preciznija analiza jezičnih navika na koje se uporaba naslanja pokazuje da ona nije potpuno semantički određena. Glavni izvor nedoumice proizlazi iz činjenice da se mnogi oblici i tipovi razvitka, međusobno inače raznorodni, mogu ostvariti na različitim “prostorima”, relativno neovisno o samim odrednicama prostora. Primjerice, između prostornih obilježja Silicijske doline, u Kaliforniji, i novih tehničkih istraživanja koja su bitno odredila obrise nove industrijalizacije, nema nikakve strukturne veze na temelju koje bi bilo zasnovano reći da je u toj razvojnoj preobrazbi prostor bio posebno važan. On je, dakako, bio uporabljen kao “lokacija” s odgovarajućom infrastrukturom, dakle, kao potreban teritorij za određene poslove, ali ne i kao posebni poticajni čimbenik na temelju kojega bi analitičar bio obvezan ustvrditi da se nastala preobrazba nužno morala odigrati samo na tom mjestu, a ne drugdje. Drukčije rečeno, **globalizacija** niza oblika gospodarskih djelatnosti očituje se u činjenici da se one mogu **jednako uspješno** razvijati na različitim “prostorima”. Hoće li se takvo što stvarno i dogoditi, ne ovisi o obilježjima prostora koliko o **sposobnosti stanovništva** za određenu inicijativu i kooperaciju. Na to, napokon, ukazuju i globalni procesi tehničkog i industrijskog transfera, bez kojih bi veći broj razvojnih mijena tijekom posljednjih nekoliko desetljeća bio, jednostavno, neobjašnjiv. Sukladno tomu razložno je posumnjati u tvrdnju da je prostor važan razvojni resurs. Uvjerljivija je tvrdnja da su sposobnosti i obilježja stanovništva važnija.

Tri činjenice, ipak, osnažuju argumente u korist tvrdnji da je prostor temeljni društveni “resurs”. Prvo, za nužnu samodostatnost u proizvodnji hrane, energije i naselja važnost je prostornog “resursa” nenadoknadiva. Budući da su te i prve, nije netočno reći **preventivne**, razvojne za-

daće, očito je da se bez “prostora” ne mogu konstituirati ni nacionalno odgovorni razvojni procesi. Drugo, strategijski položaj pojedinih teritorija u određenim globalnim razvojnim koridorima ili pokraj njih omogućuje razvojne prednosti skupinama koje upravljaju tim teritorijima, a na koje druge, bez takve prednosti, ne mogu računati. Primjerice, činjenica da se područje Zagreb-Rijeka nalazi na jednom među nekoliko važnijih europskih prometnih koridora izravno mijenja razvojni status područja, a skupine na njemu i oko njega dovodi u povoljniji razvojni položaj. Treće, na pojedinim područjima moguće je oblikovati samo lokalno održiv tip razvitka, jer on strogo ovisi o činjenici da na tom području postoji neprenosivo dobro ili neprenosivi uvjeti (rude, klimatski uvjeti, karakter zemljišta pogodan za posebne djelatnosti itd.).

Zahtijevati, međutim, da je prostor razvojni “resurs” neovisno o naznačenim činjenicama, znači, u osnovi, isključiti mogućnost da se kao temeljni resurs razvojnih inicijativa prepoznaju obilježja stanovništva i specifični talenti skupina i pojedinaca za određenu vrstu poslova; drukčije rečeno, kompetencija i motivacija stanovništva. Protegne li se, pak, argumentacija u korist tvrdnje da je prostor temeljni razvojni “resurs” i na ekološki činjenice, mijenja se cilj argumentacijskog postupka. Nije prijeporno da je prostor, na mjestu ekološkog i identitetnog dobra nena-doknadiv. Tako promatran on je, zbilja, među temeljnim društvenim dobrima. Ali obje te funkcije nisu nužno i razvojne, razumije li se pod imenom “razvitak” skup postupaka kojima je najbitnije povećanje nacionalnog bogatstva. Objе spomenute funkcije na svom su mjestu i bez takvih postupaka.

Ukratko, globalizacija gospodarskih i tehničkih mijena nalaže da se o prostoru kao o razvojnom resursu misli posve specifično, kao o čimbeniku koji utječe na to da se oblikuju osobiti, **lokalno neprenosivi**, oblici i strategije razvitka. Odvojimo li takve oblike i djelatnosti, u “ostatku” dobivamo sve one koji su posljedica kompetencije i motivacije stanovništva, a ne posebnih prostornih poticaja ili čimbenika.

Drugi lik uporabe prostora u razvojnoj dinamici određuje se oznakom **zapreka**. Dakako da je veličina zapreke posljedica ukupnog socijalnog i tehničkog konteksta društvene cjeline. Mnoga obilježja europskog prostora bila su tradicionalno označena tom oznakom premda je u suvremenom kontekstu vrlo teško razumjeti zašto je tomu bilo tako. Ta činjenica ukazuje da se u međuvremenu toliko

promijenio opći tehnički, organizacijski i gospodarski kontekst europskih društava da je on bitno promijenio i način identificiranja “zapreka”.

Dakako da nijedno posebno društvo, pa ni hrvatsko, ne raspolaže ukupnošću tehničkih, organizacijskih i gospodarskih mogućnosti koje su uočljive u globalnim mrežama i odnosima. Njemu su pristupačne samo neke. Horizont tih mogućnosti bitno određuje kako će se razvojno definirati ograničenja i zapreke. Primjerice, prometno svladavanje udaljenosti između sjeverne i južne Hrvatske mnogim bi današnjim europskim zemljama bila zadaća jedva vrijedna strategijskog spomena. Hrvatskoj, naprotiv, nije. Ta je zadaća sadašnjem hrvatskom društvu toliko velika da mora mobilizirati niz mogućnosti koje gotovo da nadmašuju njegove standardne razvojne sposobnosti. No relativni karakter prostornih zapreka nije prisutan u svakom posebnom slučaju. Nije teško pokazati da jedna skupina takvih zapreka djeluje kao specifična forma prirodne nužnosti. U tom slučaju zapreka je strukturno ograničenje ali, ujedno, i čimbenik koji dodatno lokalno diferencira strategiju razvitka (prilagodba klimi, konfiguraciji, susjedima itd.).

(e) **Odnosi među funkcijama.** Načelno promatrano, odnose među funkcijama određuje odabrani model razvojne strategije jednog društva. Ako, primjerice, u takvu modelu dominiraju akteri kojima je najvažnija ekologijska funkcija, predvidljivo je da će se razvojne promjene oblikovati pod strogim nadzorom. Na drugoj strani, ako strategijom upravljaju akteri kojima je brzo bogaćenje glavni cilj, vjerojatno je da će ostale funkcije biti zapuštene ili čak narušene. Iz prijašnjih naznaka moglo bi se zaključiti da su stupnjevi spojivosti/nespojivosti pojedinih funkcija izravno ovisni o njihovoj apstraktnoj biti. Međutim, točnije je stajalište po kojemu stupnjevi spojivosti/nespojivosti funkcija prostora ovise, ponajprije, o tomu s kojim se konkretnim sredstvima i društvenim skupinama pojedina funkcija podupire ili održava. Drukčije rečeno, odnosi **nisu unaprijed zadani**, nego su učinci konkretnih društvenih mreža i prilika. Lako je predočiti situacije u kojima dogmatično ustrajavanje na ekologijskoj “nepovredivosti” prostora nije više od zgoljnog rentijerskog stava skupina zainteresiranih za monopolni nadzor djelatnosti kakva je tradicionalno poljodjelstvo. Isto tako, lako je predočiti situacije u kojima opsjednutost industrijskim razvitkom nije više od sistemskog fantazma političkog staleža. Globalna identifikacija funkcija, dakako, omeđuje osnovne obrise socijal-

nog okvira u kojemu se one mogu primjereno razviti i oblikovati. Ali, sve dok se njihova prisutnost ne određuje na temelju **konkretnih tipova društvenih praksa**, nije utemeljeno govoriti o tome u kakvim su odnosima te funkcije i kako je moguće odnose poboljšati. Budući da se konkretne prakse indiciraju analizom tipova društvenih aktera i njihove socijalne kompetencije, zasnovano je zahtijevati da se odnos prije spomenutih funkcija u jednom društvu najtočnije može analizirati na temelju **interakcionističke analize**, dakle kao jedna vrsta socijalne drame.

Egzistencijalno kodiranje funkcija “prostora”

U razdoblju (post)moderne izašlo je na vidjelo da se prostor, načelno promatrano, “dvostruko kodira”. Prvi je kôd posljedica raznorodnih sistemskih aspiracija, neovisno o tomu imaju li one korijen u fantazmima poretka ili u fantazmima same arhitektonske ili urbanističke strukture. Presudno je da takvo kodiranje **isključuje** pravo tzv. korisnika na vrednovanje i značenjsko određivanje onoga što je u procesu prostorne preradbe i oblikovanja nastalo. Odmjerena sa stajališta interakcionističke analize ta činjenica indicira da nije teško predočiti situacije u kojima se fantazmi poretka i fantazmi profesije stapaju i promeću u **specifični epistemologijski monopol** kojemu je glavna zadaća isključivanje drugih; drugih i u socijalnom i u epistemološkom pogledu. Drugi je kôd posljedica različitih “korisničkih” aspiracija, neovisno o tomu kakva su neposredna korisnička podrijetla (prigodnog, identitetnog itd.). U (post)modernom razumijevanju društva oba ta koda imaju svoje mjesto i svoju ulogu. Zato se ni jedan ni drugi ne mogu bez posljedica isključiti iz analitičke sheme.

Pratimo li naznačeni trag, razložno je ustvrditi da se već spomenute opće funkcije prostora također dvostruko kodiraju. Prvi je kôd načelnog reda. On omogućuje jasnu identifikaciju funkcija i primjerene analitičke okvire. Drugi je kôd, međutim, egzistencijalna podrijetla. To znači da svaka spomenuta opća funkcija ima i primjerenu egzistencijalnu interpretaciju. Sve dok je generalni proces diferencijacije i individualizacije bitno ovisan o kolektivnom shematizmu, egzistencijalno kodiranje prostornih funkcija teško se može jasno odijeliti od sistemskog kodiranja. Međutim, koliko je proces individualizacije razmjerno odvojen od systemske zbilje toliko je i egzistencijalno kodiranje funkcija prostora važnije za točniji ishod analize prostorne preobrazbe.

(a) **Životna kakvoća mjesta (ekologijska funkcija).** Iz egzistencijalne perspektive ekologijska se funkcija razabire, ponajprije, kao **ukupnost životne kakvoće mjesta.** To znači da je moguće ekologijsku analizu “zatvoriti” u apstraktan okvir, odvojen od egzistencijalnog iskustva. Nije teško pokazati da je komunikacijski i analitički model (*episteme*) gradskih komunalnih služba, redovito, izravno ovisan o njemu. Egzistencijalno kodiranje ekologijske funkcije, znači, međutim, nešto drugo. Ono obvezuje da se ekologijska funkcija prostora razumije i analizira kao organski dio egzistencijalnog iskustva. Budući da je u takvu iskustvu “mjesto”, a ne “prostor”, temeljna dramska jedinica, ekologijska se funkcija prostora nužno pojavljuje kao **ekologijska kakvoća mjesta.** Cjelovitost mjesta, pak, ne može se odrediti bez životnih intencija, koje, prirodno, mjestu pripadaju. Zahvaljujući tomu, apstraktne ekologijske funkcije u egzistencijalnom se iskustvu pojavljuju kao likovi životne kakvoće mjesta, nužni u izgradnji i oblikovanju egzistencije.

Iznesenom je stavu moguće prigovoriti sa stajališta izravno zainteresirana za činjenicu da je grad, posebno veći grad, životna situacija bitno određena masovnim fenomenima. To bi imalo značiti da je – pod pritiskom masovnosti – uglavnom nemoguće egzistencijalno kodirati ekologijsku funkciju. Suvremene analitičke orijentacije, koje pokazuju da je egzistenciju moguće predočiti kao strukturiranu zbiljnost, uspješno uklanjaju takav prigovor. Egzistencijalno kodiranje nije neposredno ovisno o tomu koliko se pojedinac empirijski uspio odvojiti od masovnih dinamizama i fenomena. Empirijsko kodiranje, naprotiv, izravno ovisi o tome **koliko je analiza oslobodila “drugo” iskustvo,** potisnuto sistemskim apstrakcijama. Budući da je temelj takva iskustva iskustvo mjesta, jer egzistencije nema bez iskustva mjesta, predvidljivo je da će životna kakvoća mjesta u egzistencijalnom kodiranju postati **temeljna forma opće ekologijske funkcije** prostora. Zato ona i mora imati analitičku prednost.

(b) **Nova zavičajnost (identitetna funkcija).** Egzistencijalno kodiranje stambenog područja kao (novog) zavičaja uočena je u više istraživanja urbanih aspiracija u hrvatskim gradovima osamdesetih godina. U oblikovanju nove zavičajnosti dvije su činjenice posebne. Prva otkriva da zavičajna aspiracija bitno mijenja identitetni položaj područja. Ono postupno gubi atribute privremena boravišta i postaje unutrašnjom sastavnicom (novog) identiteta koji se

u procesu oblikuje. Ta promjena implicira da se bitno mijenjaju i mjerila vrednovanja kakvoće događaja i oblika promjene mjesta. Mjerila veću vrijednost dopisuju onim događajima i "intervencijama" kojima je cilj mjesto potvrditi u njegovoj jedinstvenosti i postojanosti. Drukčije rečeno, otvorenije se favoriziraju postupci s jasnim kozmogeničkim ciljevima (njima je, poznato je, zadano transformirati povremeno boravište u **svijet**).

Druga činjenica otkriva da postupno slabe veze s prijašnjim zavičajnim mjestima, koja su u prethodnom razdoblju bila uključena u identitetni sklop. Tom procesu nije protivna praksa izgrađivanja ladanjske kuće u starom zavičaju. Nije, zbog toga što je ona nerijetko potaknuta racionalnim predodžbama o praktičnim dobitima u rasponu od onih finansijskih (ulaganje u turističke kuće) do posrednih, kakvo je, primjerice, pravo na siguran odmor u "vlastitoj" ladanjskoj kući.

Obje spomenute činjenice međusobno su svezane. One otkrivaju da je zavičajno orijentiranje teritorijalnog ponašanja prirodni način njegova usmjeravanja i oblikovanja. To, posredno, znači da se stambena mjesta ne procjenjuju samo apstraktno, tehnički, nego, najprije, na temelju jedne egzistencijalne predodžbe o mjestu koje zaslužuje biti ili postati organskim dijelom našeg opstanka. Nije obris te predodžbe uvijek jasan ni nedvosmislen. Ali on, unatoč tomu, nedvojbeno djeluje u svakoj posebnoj težnji koja od životnog mjesta traži više: da bude uporište jedne osobne razlike.

(c) **Individualizacija životne perspektive (razvojna funkcija)**. Kodira li se razvojna funkcija na načelnoj razini, lako se postaje zatočenikom neočekivana paradoksa. On se pokazuje u tomu da područje, unatoč tomu što je izloženo jakim razvojnim promjenama i poboljšanjima, **ne postaje nužno privlačnijim** za život. Izvori paradoksa mogu biti mnogovrsni. Primjerice, novi oblici razvitka tijesno su svezani i s novim tehničkim rizicima, pa životna računica pokazuje da je šteta koju takvi rizici izazivlju veća od očitih razvojnih dobiti. Ili, pojedini (novi) oblici razvitka privlače skupine s posebnim životnim stilovima koji su drugima neprihvatljivi, pa drugi unaprijed odustaju od ponuđene mogućnosti da se dosele na takvo područje, blizu nepoželjnih skupina. U svim takvim (i srodnim) primjerima vidljivo je da se opća razvojna preobrazba nije diferencirala toliko koliko je potrebno da **iz egzistencijalne perspektive** bude određena kao prihvatljiva životna prilika.

Nesklad između generalne razvojne preobrazbe i njezinih egzistencijalnih otisaka posebno je vidljiv u strategijama razvitka kakva je ona iz razdoblja rane industrijalizacije u europskim gradovima ili ona iz socijalističkog razdoblja. U takvim i srodnim strategijama glavni ciljevi razvojne preobrazbe redovito su zarobljeni posebnim simboličnim fantazmima koji ili otežavaju ili iskrivljuju likove individualizacije. Zbog toga se jasno ne mogu razviti ni primjerene egzistencijalne aspiracije o kojima bi izravno ovisilo usmjeravanje i nadziranje razvojne strategije.

Opća “šifra” egzistencijalnih aspiracija jest povećanje mogućnosti individualizacije životne perspektive. Dakle, tek onaj tip generalne razvojne mijene koji uspješno individualizira životnu perspektivu zadobiva, u egzistencijalnom iskustvu, položaj **priznate razvojne činjenice**. Na toj se podlozi kodira i razvojna uspješnost područja gdje se razvojna preobrazba odigrala. Koliko se na njemu uspješno individualizira životna perspektiva toliko je u egzistencijalnom iskustvu područje “razvijenije”.

(d) **Sigurnost (obrambena funkcija)**. Zacijelo je razlika između općeg kodiranja jedne funkcije i njezine egzistencijalne interpretacije najuočljivija u odnosu prema obrambenoj funkciji prostora. Generalno kodiranje funkcije obuhvaća različite aktere i razine, u rasponu od međunarodnih političkih odnosa i vojnih doktrina do industrijskih strategija i nadzora opasnih tehničkih uređaja. Daka-ko, brojni važni akteri i razine obuhvaćeni kodnom mrežom izvan su sustava urbanističkog i prostornog planiranja; oni na njega utječu, ali se u samom sustavu jedva mogu identificirati. Nasuprot tomu, egzistencijalno kodiranje obrambene funkcije razmjerno je jednostavno. Ono se sabire oko središnjeg zahtjeva: **zahtjeva za sigurnošću (života)** u okolišu. Praktični likovi sigurnosti međusobno se znatno razlikuju. Primjerice, jedna je vrsta sigurnosti zbog odsutnosti neprijateljskih skupina u okolišu, a druga je vrsta zbog odsutnosti opasnih tehničkih uređaja; jedna je vrsta sigurnosti zbog uspješne regulacije posebnih prirodnih utjecaja, a druga je vrsta zbog uspješna nadzora koje rizične djelatnosti. No neovisno o tomu kakve su međusobne razlike praktičnih likova sigurnosti njihovo egzistencijalno označivanje dopušta da se oni promatraju **kao jedinstveni skup** poželjnih čimbenika koji izravno utječe na životnu kakvoću područja i mjesta. Njihov utjecaj na socijalno ponašanje na teritoriju redovito je izravniji i snažniji nego utjecaji kojima je podrijetlo u drugim funkcijama prosto-

ra. Ta je činjenica dobro poznata i u praktičnom radu na urbanističkim dokumentima. U egzistencijalnom iskustvu sigurnost je među temeljnim poželjnim atributima životnog mjesta i područja. Ako je njegova kakvoća problematična, problematična su i druga (poželjna) obilježja. Jer se ona nedvosmisleno, kao životne činjenice, ne mogu potvrditi ako nisu zajamčena potrebnom razinom egzistencijalne sigurnosti.

Imperativi rubnih skupina

(a) **Biologijski marginalci.** Od šezdesetih godina vrednovanje općih uvjeta života i kakvoće društvenih odnosa sve se odlučnije naslanja na provjeru kakvoće životnog i društvenog položaja rubnih skupina. U najširem smislu rubne su one skupine identitet kojih je **strukturno ovisan o nekoj posebnoj razlici**, koja nije "prirodno" ukorijenjena u generalnom modelu razdiobe društvenih prava i ovlasti. Sistemski promatrana, ta je razlika, dakle, manjinska. Atribut "manjinska" ne označuje isključivo statističku manjinu. Lako je identificirati skupine koje su, u statističkom pogledu, većinske, a ipak su u modelu razdiobe prava i ovlasti – manjinske. Primjerice, žene u klasičnom industrijskom društvu. Ili Ukrajinici u sustavu sovjetske vlasti.

Već i slučajno nabačena spomenuta dva primjera pokazuju da uporište razlike ima različito podrijetlo. U ženskoj skupini podrijetlo je biologijsko. U etničkoj skupini podrijetlo je koliko biologijsko toliko i kulturno. S obzirom na glavne zadaće urbanističkog i prostornog planiranja najkorisnije je takve razlike razvrstati u tri osnovne skupine: u biologijsku, ekologijsku i kulturnu. Sukladno tomu, korisno je razlikovati biologijske, ekologijske i kulturne marginalce.

Biologijski marginalci su, ponajprije, djeca i starci, invalidi te osobe s različitim organskim oštećenjima koja im otežavaju pouzdano kretanje gradskim područjem. Njihova važnost u urbanističkom planiranju proizlazi, ponajprije, iz činjenice da mjerila sigurnosti, definirana po potrebama tih skupina, praktično mogu funkcionirati i kao **opća mjerila**, koja jednako uvjerljivo štite i druge skupine, inače sposobnije od marginalnih za uspješno kretanje urbanim područjem.

(b) **Ekologijski marginalci.** U takve skupine ubrajaju se oni primjeri koji su u okolišu prisutni "prirodno" na temelju jedne ekologijske posebnosti. Ona, dakako, može biti posljedica posebna ekologijskog interesa (primjerice, lju-

bitelji pasa ili drugih životinja) razvijena u primjerenu životnom stilu. Ali može biti i posljedica posebnih imperativa o kojima pojedinac nije autonomno odlučivao (primjerice, zdravstvenih imperativa). No neovisno o tomu jesu li ekološki razlike posljedica životnog stila ili imperativa o kojima pojedinac nije autonomno odlučio, one se u teritorijalnom ponašanju pokazuju kao osnovica posebne prakse svojstvene posebnoj skupini u populaciji, ali ne i cijeloj populaciji.

Najčešća uloga takvih skupina u upravljanju gradskim područjem je uloga onih sudionika javnosti koji **radikaliziraju** ekološki aspiracije. Radikalizacija se, redovito, pruža u dva osnovna pravca. Prvi pravac je pooštavanje mjera ekološki kakvoće koja su inače već stekla sistemski status. Drugi pravac je upotpunjavanje serije indikatora s pomoću kojih se određuje ima li ili nema ekološkog poremećaja. Drukčije rečeno, drugi pravac vodi u kontinuiranu rekonstrukciju epistemološke mreže potrebne za jasnu identifikaciju ekoloških događaja. Koliko je taj pravac važan, pokazuju brojni primjeri izgrađivanja rizičnih uređaja i sklopova. Upravo zbog nepotpune mreže indikatora, posebni oblici ekološkog ugrožavanja (primjerice, buka, vibracije, tjeskoba zbog opasnosti od katastrofičnih kvarova itd.) ostajali su, i ostaju, izvan okvira koji određuju sistemске obveze u posebnim slučajevima ekološkog ugrožavanja. Već i zato ekološki marginalci među sudionicima društvenog razvitka funkcioniraju kao ona skupina koja, premda u prvoj fazi posve nelegitimna, stvarno definira ekološke standarde i mjera kakvoće koja, potencijalno, mogu biti općim mjerilima.

(b) **Kulturni marginalci.** Privedno je teško kulturne marginalce predočiti kao skupinu teritorijalnih marginalaca. Poteškoća, međutim, proizlazi iz jedne predrasude. Predrasuda poučava da je kultura, ponajprije, “duhovno” područje, prostrto u imaginarnu dubinu, pa da i ne mora imati nužno teritorijalne posljedice.

Svaki odgovorniji kulturni analitičar zna koliko je skicirani poučak malo više od tlapnje. Njemu se protivi već i zgoljna činjenica u oblikovanju socijalnih identiteta. Oni se, poznato je, oblikuju i s pomoću teritorijalnih atributa. Nisu oni, dakako, jedini; nisu uvijek ni najvažniji, ali su, nedvojbeno, prisutni u svim razvijenim identitetnim strukturama. Trajnost teritorijalnih atributa identiteta osigurava se trajnošću graditeljske baštine. Zahvaljujući tomu, terito-

rij se pojavljuje i kao specifična riznica kulturnih dobara nužnih u oblikovanju kolektivnih i individualnih identiteta.

Položaj kulturnog marginalca očituje se, dakle, u tomu što su njegova identitetna dobra na određenom teritoriju (inače teritoriju koji mu "prirodno" pripada) ili ugrožena ili osporena; ili aktualna mreža procesa i djelatnosti otežava njihovo jasno oblikovanje. Na takvu položaju najčešće su manje skupine, specifične po nekim kulturnim obilježjima. Ali se na istom položaju može naći i većinska skupina kada se, pod tlakom raznorodnih okolnosti, mora odvojiti od uzbaštinjenog modela (samo)identificiranja i prihvatiti drukčiji, **koji nije posljedica** njezina unutrašnjeg kulturnog sazrijevanja. Dakako da strategije oblikovanja i upravljanja teritorijem i okolišem u takvim procesima igraju važnu ulogu. One su, na prvoj razini, otisak općih strategija. Ali su, na drugoj razini, i postupci s posebnom autonomijom, koji izravno utječu na način i oblike vrednovanja baštine. Pravci djelovanja na prvoj i drugoj razini uopće ne moraju biti sukladni. No neovisno o tome, pravci djelovanja nužno se orijentiraju jednim poretkom razlika. Zato položaj kulturnih marginalaca jasno indicira **opću osjetljivost** odabrane strategije na baštinu i identitetne strukture.